

УДК 343.157

АКТИВНІСТЬ СУДУ В ПРОЦЕСІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБСТАВИН СПРАВИ ЯК СКЛАДОВА ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Захаров Д. О.

*Кримський юридичний інститут Національного університету «Юридична академія
України ім. Я. Мудрого», м. Сімферополь, Україна*

Присвячена теоретичним і практичним проблемам визначення ступені активності суду при дослідженні обставин що входять до предмету доказування у кримінальному судочинстві. В статті наводиться теоретичне обґрунтування щодо необхідності законодавчого закріплення обов'язку суду виконувати усі надані законом засоби для забезпечення всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження, надання суду певної самостійності у визначенні обсягу судового слідства та меж судового розгляду. Розглянута відповідність цих повноважень встановленим законом гарантіям захисту прав учасників судового розгляду.

Ключові слова: судовий розгляд, активність суду у кримінальному процесі, межі судового розгляду.

У теорії кримінального процесу під процесуальними гарантіями прийнято розуміти засоби, що забезпечують здійснення завдань правосуддя та прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства [1, с. 8]. Якщо провести певну аналогію, в системі засад кримінального судочинства, наведених у Кримінальному процесуальному кодексі України від 13.04.2012 р. (далі – КПК України), теж можна умовно виділити засади правозахисні та безпосередньо процесуальні тобто ті, що визначають механізм провадження у кримінальних справах. На думку автора, серед наведених у КПК двадцяти двох засад до останніх можна віднести законність, публічність, диспозитивність, змагальність та безпосередність дослідження показань, речей і документів. При цьому суд відсутній у переліку суб'єктів, які повинні діяти згідно з принципом публічності, а засада диспозитивності лише обмежує коло питань, які вирішуються судом тими, що виносяться на його розгляд сторонами. Тобто, зазначений обсяг інформації не дозволяє чітко визначити як загальні завдання правосуддя, так і відповідно функціональне призначення суду.

Питання визначення ролі суду у сучасному кримінальному судочинстві розглядалося у роботах Аширбекової М. Т., Бормотової Л. В., Барабаша А. С., Грошового Ю. М., Ісмаїлової Л. Б., Коровіної М. Т., Лобойко Л. М., Маркуш М. А., Орлова Ю. К., Слинько С. В., Смирнова А. В.

Новий КПК України у порівнянні із Кримінально-процесуальним кодексом України навів низку нових положень, які регулюють діяльність суду у кримінальному провадженні, що потребують детального аналізу.

Стаття має за мету визначення ролі суду у кримінальному провадженні та визначення критеріїв за якими повинно оцінюватися виконання судом покладених

на нього зобов'язань. Перш за все це стосується належного забезпечення реалізації прав учасників процесу.

Дослідження засад законності, змагальності та безпосередності дозволяє визначити основні правила активної діяльності суду у кримінальному процесі, а саме:

– суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК України);

– суд зобов'язаний безпосередньо дослідити докази (ч. 1 ст. 23 КПК України);

– у кримінального провадження слідчий суддя, суд вирішує лише ті питання, що винесені їх розгляд сторонами та віднесені до їх повноважень КПК України (ч. 3 ст. 26 КПК України);

– головуєчий спрямовує судовий розгляд з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження (ч. 1 ст. 321 КПК України).

На думку автора, зазначених положень недостатньо для визначення завдань суду у кримінальному судочинстві та механізму їх вирішення. Так, однією з проблем реформування системи вітчизняного кримінального процесу, який наполегливо, але іноді непослідовно рухається у бік розширення змагальних засад судочинства, є наповнення конкретним змістом основних постулатів принципу змагальності. Складність вирішення даного питання, особливо з урахуванням тривалого періоду реформування, призводить до виникнення певної розпливчастості (або «тумовості») термінів і в теорії процесу. Традиційно, при характеристиці принципу змагальності зазначається, що його зміст включає три основні елементи: розподіл кримінально-процесуальних функцій; рівність процесуальних можливостей учасників провадження; певна ступінь активності суду в процесі доказування. Труднощі виникають і з розподілом функцій суб'єктів (процесуальне становище слідчого, обов'язок прокурора відреагувати на порушення судом прав сторони захисту), і з забезпеченням процесуальної рівності сторін (різноманітні пропозиції щодо введення незалежного адвокатського розслідування, визнання зібраних матеріалів доказами виключно судом). Але безперечно найбільші ускладнення викликає формування процесуального статусу незалежного суду, без якого реальну дію принципу змагальності уявити неможливо. Особливу актуальність дане питання набуває у зв'язку із реальними перспективами позбавлення суду повноважень щодо направлення кримінальної справи для проведення додаткового розслідування, які дозволяли суду відсторонитися від винесення підсумкового рішення по суті справи.

При визначенні змісту публічно-правової активності суду виникають найбільш полярні точки зору, починаючи від повернення суду повного контролю над процесом (наприклад, визнання за судом права продовжити розгляд справи незважаючи на відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення, повернення ревізійного порядку перевірки судових рішень до судово-контрольних інстанцій) і закінчуючи пропозиціями, які фактично трактують незалежність суду як повну байдужість до ходу та результатів судового розгляду. Останню крайність Орлов Ю. К. досить ярко охарактеризував як «доведену до абсурду змагальність, безправний і безініціативний суд, який для встановлення істини не може кроку ступити без бажання сторін» [2, с. 6].

Отже, ключове питання щодо того, яка ступінь активності суду є для змагального кримінального судочинства допустимою та одночасно необхідною, залишається відкритим. Зокрема, слід з'ясувати чи лежить на суді обов'язок доповнення недостатньої активності сторін при реалізації прав щодо участі у доказуванні. Як вже зазначалося з даного приводу вченими пропонувалося декілька принципово

відмінних шляхів вирішення. Так, Аширбекова М. Т. вважає, що загальним правилом визначення ступеня активності суду у кримінальному судочинстві повинно стати формулювання «вправі, але не зобов'язаний» [3, с. 29]. На думку Бормотової Л. В., активність суду у доказуванні є другорядною по відношенню до активності сторін, а також така активність не може бути обов'язком суду, а лише його правом і лише в тій мірі, в якій це вимагає прийняття правильного, а значить законного, обґрунтованого і справедливого підсумкового рішення по справі [4, с. 28]. Бурмагін С. В. вважає, що на суд не повинен покладатися обов'язок за власною ініціативою збирати і досліджувати докази, а наявні у суду повноваження по ініціативному збиранню та дослідженню доказів повинні розцінюватися як право, а не обов'язок суду [5, с. 9]. Подібний підхід дозволяє говорити про можливе виникнення у кримінальному судочинстві «суддівської» або «службової диспозитивності». Даний термін не може не викликати певного скепсису, особливо у сфері кримінального судочинства, належне правове регулювання у якому завжди пов'язувалося із високим ступенем формалізму. На думку, автора реалізація наявних можливостей для з'ясування обставин справи не може включатися до сфери суддівського розсуду, оскільки за певних умов це може призвести до обмеженої реалізації права на судовий захист.

На думку Коровіної М. С. активність суду може зіграти негативну роль – припинити активність сторін у збиранні, перевірці, оцінці доказів, нав'язати своє бачення і розуміння сутності конкретної справи. Крім того, даний автор бачить у активності суду посягання на принцип презумпції невинуватості, бо за наявності пробілів у доказовій базі, які сторони не бажають усунути та які викликають у суду непереборні сумніви, обвинувачений має право розраховувати на сприятливий для себе результат [6, с. 13]. Але більш негативна ситуація може виникнути, коли сторони користуючись обмеженими можливостями суду щодо перевірки доказів зможуть нав'язати йому своє бачення. Той же автор пропонує покласти на суд обов'язок збирати докази захисту, незалежно від наявності клопотань про це, що дозволить подолати процесуальну нерівність сторін на досудовому етапі кримінального судочинства [6, с. 14]. З цього приводу слід зазначити, що вивчення як сучасних робіт з доказового права (Грошевий Ю. М., Стахівський С. М., Орлов Ю. К.), так і дореволюційних трудів (Владимиров Л. В., Спасович С. Д.) не дозволяє чітко сформулювати поняття доказу обвинувачення і доказу захисту у відриві від їх змісту. Тобто, до моменту отримання доказів зміст, а відповідно й вплив на інтереси сторін, доказової інформації може бути лише прогнозованим. Відповідно і обмеження активності суду з цього приводу можливе лише за критерієм прийняття на себе судом функції сторони обвинувачення. Вирішуючи питання про те, якою повинна бути активність суду, кримінальний процес зарубіжних країн пов'язує її з процесуальними можливостями сторін. Тобто цей інститут призваний компенсувати фактичну нерівність сторін у процесі, отже, будь-яка активність на користь сторони обвинувачення суперечить її процесуальному призначенню. Ми знову повертаємося до питання про те, що є головною цільовою установкою суб'єктів, що здійснюють провадження по справі – задоволення матеріальних і процесуальних вимог сторін (змагальна модель) або винесення остаточного рішення, в якому будуть відображені фактичні обставини справи. У першому випадку суд орієнтований на ухвалення рішення, яке максимально влаштовує обидві сторони (з практичної точки зору –

зводить перспективи подальшого оскарження до мінімуму), у другому – повинен брати всю відповідальність за правильність відповідей на питання, що підлягають вирішенню на себе. Законність та обґрунтованість у змагальному процесі засновані на тому, що істиною є те, що встановлено судом у судовому рішенні й не оскаржено сторонами. Інакше кажучи, суд пропонує сторонам той варіант істини, який він вважає встановленим. Якщо відповідні елементи цього рішення не будуть у подальшому оскаржені, спір (позов), який складав зміст провадження по кримінальній справі, вважається вирішеним у належному порядку й провадження по справі завершується. Обвинувальний характер передбачає публічність провадження по справі, згідно з яким відповідні державні органи повинні висунути обвинувачення, а суд – вирішити справу по суті. Визначення типу процесу є принциповим питанням для характеристики окремих інститутів. Наприклад, якщо в обвинувальному процесі вихід судом другої інстанції за межі скарги розглядається як гарантія правосуддя, то у змагальному — як порушення принципу диспозитивності. Слід погодитися з Мурадян Е. М., що деякі ідеї розвитку диспозитивності об'єктивно суперечать інтересам встановлення істини судом і що «чим більше диспозитивності, тим менш простору залишається для пошуку судової істини» [7, с. 32].

У ст. 321 КПК України розширені та конкретизовані обов'язки головуючого у судовому засіданні. Зокрема, у проекті чітко прописано, що головуючий у судовому засіданні спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження. Чи можна розглядати цю позицію як закріплення обов'язку суду приймати активну участь у доказуванні або здійснювати процесуальне керівництво змаганням сторін? Відповідь на дане питання повинна враховувати можливості впливу суду на процес дослідження обставин справи. КПК України передбачає наступні засоби незалежного від волевиявлення сторін отримання судом інформації по справі: допиту обвинуваченого, свідка, потерпілого після допиту їх сторонами, постановлення свідку або потерпілому питання для уточнення та доповнення раніше отриманих відповідей; проведення повторного допиту свідка або потерпілого; виклик експерта для допиту; оголошення протоколів слідчих (розшукових) дій та інших долучених до матеріалів кримінального провадження документів, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження; залучення спеціаліста з метою з'ясування відомостей, що містяться у звуко- і відеозаписах; проведення огляду на місці; доручення проведення психіатричної експертизи експертній установі; доручення проведення експертизи якщо сторонами або потерпілим надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дозволив усунути виявлені суперечності; використання усних консультацій або письмових роз'яснень спеціалістів, наданих на підставі його спеціальних знань. Виходячи з цього досить обмеженого переліку, можна дійти висновку, що законодавець орієнтує суд на те що його участь в процесі доказування обмежується уточненням наданих сторонами даних.

Цікаво сформульоване положення ч. 2 ст. 351 КПК України, згідно з яким у випадках коли свідок висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку про те, чи визнає він обставини чи заперечує проти них, суд має право зажадати від цього свідка конкретної відповіді – «так» чи «ні». Такому підходу відповідає визначення обвинувачення, дане Фойницьким І. Я. : «обвинувачення як вимога, про

судове визнання якої просить обвинувач, має той же зміст, що й судовий вирок по справі; воно ніби проект судового вироку, який пропонується обвинувачем та визначає для суду певні межі» [8, с. 58]. Але стосовно окремого доказу по справі подібне положення не відповідає суті безпосереднього дослідження судом показань свідка, оскільки орієнтує і суд і сторони на отримання від свідка прогнозованих та орієнтованих на версію обвинувача або захисника даних.

На думку автора в основу формування положень які визначають ступінь активності суду у кримінальному судочинстві може бути покладена позиція Грошевого Ю. М., згідно з якою «суд несе тягар доказування стосовно кримінально-правових і кримінально-процесуальних констатацій, які містяться в судовому рішенні, і вправі, з огляду на публічно-правовий обов'язок, з власної ініціативи збирати докази в наступних випадках: коли це прямо впливає із закону (приміром, обов'язковість призначення експертизи); якщо це необхідно для встановлення невинуватості або меншої винуватості особи; коли це потрібно для уточнення доказів, наданих сторонами; якщо це треба для достовірного формування знання з питань, що підлягають вирішенню у вирокі, причому ці правомочності мають реалізуватися в межах дослідження доказів, наданих сторонами; за умови, коли надійшло клопотання сторони про неможливість або складність для неї самої отримати той чи інший доказ» [9, с. 345]. Слід також погодитися із Чураковою К. М., що розвиток диспозитивності в юридичному процесі повинен відбуватися в рамках встановленого балансу приватних і публічних інтересів, без перетворення судового розгляду на квазітретейську процедуру. Повне підпорядкування суду «почину сторін» неприпустимо, як і повна залежність сторін від суду в інквізиційному процесі [10, с. 26].

В якості висновку можна зазначити, що суд дійсно не можна вважати абсолютно самостійним дослідником обставин злочину, але діючи у певних рамках, які визначаються насамперед межами судового розгляду, суд не може бути зв'язаний засобами дослідження цих питань, які пропонуються сторонами. При цьому, незалежно від обсягу процесуальних засобів, наданих суду для з'ясування обставин справи, використання їх у повному обсязі повинно розцінюватися як обов'язок суду.

Список літератури

1. Трофименко В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. М. Трофименко. – Х., 2000. – 19 с.
2. Орлов Ю. К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М. : Юристъ, 2009. – 175 с.
3. Аширбекова М. Т. Принцип публичности уголовного судопроизводства: понятие, содержание и пределы действия : автореф. дисс. на соиск. учен. степен. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / М. Т. Аширбекова. – Екатеринбург, 2009. – 60 с.
4. Бормотова Л. В. Отдельные аспекты состязательности и равноправия сторон УПК РФ / Л. В. Бормотова // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2004. – № 3. – С. 26-30.
5. Бурмагин С. В. Роль и правовое положение суда в современном российском уголовном процессе : автореф. дисс. на соиск. учен. степен. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / С. В. Бурмагин. – Владимир, 2009. – 22 с.
6. Коровина М. С. Проблемы доказывания по уголовным делам в суде первой инстанции : автореф. дисс. на соиск. учен. степен. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / М. С. Коровина. – Владимир, 2007. – 24 с.

7. Мурадян Э. М. Истина как проблема судебного права / Э. М. Мурадян. – М. : Былина, 2002. – 287 с.
8. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий ; [под ред. А. В. Смирнова]. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 2. – 607 с.
9. Грошевой Ю. М. Роль суду в змагальному кримінальному процесі / Ю. М. Грошевой // Проблеми законності : [респ. міжвідом. наук. зб.] / [відп. ред. В. Я. Тацій]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 337-345.
10. Чуракова Е. Н. Диспозитивность в юридическом процессе: теоретико-правовой аспект : автореф. дисс. на соиск. учен. степен. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Е. Н. Чуракова. – Казань, 2011. – 24 с.

Захаров Д. А. Активность суда в процессе исследования обстоятельств дела как элемент принципа состязательности в уголовном судопроизводстве / Д. А. Захаров // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 1. 2012. – С. 198-198.

Посвящена теоретическим и практическим проблемам определения степени активности суда при исследовании обстоятельств, входящих в предмет доказывания в уголовном судопроизводстве. В статье приводится теоретическое обоснование о необходимости законодательного закрепления обязанности суда использовать все предоставленные законом средства для обеспечения всестороннего, полного и беспристрастного исследования обстоятельств уголовного производства, предоставления суда определенной самостоятельности в определении объема судебного следствия и пределов судебного разбирательства. Рассмотрено соответствие этих полномочий установленным уголовно-процессуальным законом гарантиям защиты прав участников судебного разбирательства.

Ключевые слова: судебное разбирательство, активность суда в уголовном процессе, пределы судебного разбирательства.

Zakharov D. The Activity of the Court in the Investigation of the Circumstances of the Case as an Element of the Principle of Adversary Proceedings in the Criminal Proceedings / D. Zakharov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 1. 2012. – P. 193-198.

The article is devoted to theoretical and practical issues of determining the degree of activity of the court in the study of the circumstances, included in a subject of proof in the criminal proceedings. The article gives a theoretical substantiation of the need for legal obligation of the court to use all statutory tools to ensure comprehensive, full and impartial investigation of the facts of criminal proceedings, providing the court of a certain autonomy in determining the volume of a judicial investigation and the trial. Considered the suitability of these powers established by the law of criminal procedure safeguards for the protection of the rights of the participants of the judicial proceedings.

Keywords: court proceedings, the activity of the court in the criminal process, the scope of the judicial proceedings.

Статья поступила в редакцию 18.03.2012.